

Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza i wsparcie

Anna Izabela Brzezińska¹, Joanna Matejczuk²

Instytut Psychologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Słowa kluczowe: diagnoza sytuacji rodzinnej, doradca rodzinny, (euro)sieroctwo, migracja, perspektywa czasowa, styl życia, transformacja społeczna, transformacja ustrojowa, wsparcie społeczne

Streszczenie

Migracje zarobkowe, szczególnie do krajów Europy Zachodniej, stają się coraz częstszą odpowiedzią Polaków na dokonujące się zmiany polityczne, ekonomiczne i społeczne. Masowe wyjazdy oraz wynikająca z nich rozłąka z rodziną stają się poważnym problemem społecznym, zwłaszcza w odniesieniu do problemów rozwoju i wychowania pozostających w kraju dzieci i młodzieży – zwanych potocznie eurosierotami. Psychologicznymi konsekwencjami eurowyjazdów obarczeni zostają wszyscy członkowie rodziny, tj. rodzice-małżonkowie, dzieci, dziadkowie, a także najbliższe otoczenie – przyjaciele, sąsiedzi, szkoła, społeczność lokalna. Bilans pozytywnych i negatywnych konsekwencji decyzji dokonywanych przez rodzinę w czasach transformacji, również decyzji o wspólnym bądź osobnym miejscu zamieszkania i zatrudnienia, w dużej mierze zależy od sposobu podejmowania i realizowania tych decyzji przez całą rodzinę. Zwracamy szczególną uwagę na stopień zaangażowania wszystkich członków rodziny w proces podejmowania decyzji o migracji oraz na konieczność wcześniejszego przygotowania rodziny do świadomego i odpowiedzialnego dokonywania wyborów. Szczególna rola przypada w tym obszarze doradcom rodzinnym.

Psychological consequences of (Euro)orphanhood: family life style, diagnosis and support

Key words: (Euro)orphanhood, family counselor, family situation diagnosis, migration, life style, political transformation, social support, social transformation, temporal orientation

Abstract

Economic migration, especially to Western Europe, is increasingly the reaction of Poles to the presently occurring political, economic, and social changes. The mass exodus and the resulting family separation are becoming a serious social problem, especially in relation to the issues of the development and education of children and youth left behind – commonly known as Euro-orphans. Psychological consequences of Euromigration are experienced by all family members i.e. parents-spouses, children, grandparents, as well as the immediate surrounding – friends, neighbours, school, and local community. The balance of positive and negative effects of decisions made by the family in the period of political transformation also those concerning the place of living and employment either together or separately depends, to a great extent, on the mode of reaching the decisions and implementing them by the whole family. We pay particular attention to the degree of involvement of all family members in the decision making process concerning migration and to the necessity of preparing the family in advance to make conscious and responsible choices. Family counsellors play an essential role in this field.

¹ Kontakt: Anna.brzezinska@amu.edu.pl

² Kontakt: Joanna.matejczuk@amu.edu.pl

1. Wstęp

Określenie „eurosieroctwo” pojawiło się w życiu społecznym wraz z koniecznością opisu coraz wyraźniejszych psychospołecznych konsekwencji wzrastającej liczby wyjazdów Polaków za granicę w celach zarobkowych. Ze względu na szeroką skalę problemu określenie zaczęło szybko funkcjonować w języku potocznym i w prasie, na licznych forach internetowych. Ten prasowy neologizm (za: Walczak, 2009) określający *de facto* różnego typu sieroctwo migracyjne zaczął również funkcjonować w opracowaniach naukowych i urzędowych (np.: Biuro Rzecznika Praw Dziecka; Kozak, 2010; Włodkowski, 2008, 2009; Zajązkowska, 2008).

W dwuczłonowej nazwie, obok kierunku migracji (głównie kraje Unii Europejskiej) zaakcentowana została jedna z najistotniejszych społecznych konsekwencji masowych wyjazdów – problemy wynikające z przejściowej lub długotrwałej rozłąki rodziców z dziećmi. Eurosieroctwo definiowane jako „zjawisko nieposiadania przez kogoś (niepełnoletniego) obojga rodziców lub jednego rodzica, którzy opuścili kraj za pracą” (Kozak, 2010, s. 113) lub jako „zjawisko pozostawiania w kraju dzieci przez rodziców wyjeżdżających za granicę” (Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2008), klasyfikowane jest jako jeden z rodzajów tzw. sieroctwa społecznego.

W definicji eurosieroctwa podkreśla się głównie problemy wynikające z utrudnień w sprawowaniu funkcji rodzicielskich, w tym wychowawczych oraz częstego rozpadu rodziny. Opuszczenie kraju przez jednego lub oboje rodziców może, na co wskazują badania (Walczak, 2008a; także: Danielewicz, 2006), stać się przyczyną dysfunkcyjności rodziny i wywołać problemy rozwojowe i wychowawcze u pozostających w kraju dzieci i młodzieży. W tym znaczeniu wyjazd rodziców traktuje się jako bezpośrednią przyczynę pojawienia się problemów. Z drugiej strony decyzja o wyjeździe za granicę jednego lub obojga rodziców może być już sama w sobie konsekwencją istniejących wcześniej poważnych dysfunkcji w rodzinie, małżeństwie czy w relacjach rodziców z dziećmi. Wyjazd zatem uwidacznia jedynie istniejące już wcześniej problemy. W niektórych opracowaniach wskazuje się jednak na stygmatyzujący i piętnujący charakter pojęcia „eurosierota” (Włodkowski, 2008, 2009) oraz podkreśla się, że nie każde dziecko, którego rodzic wyjechał do pracy za granicę można określać jako „eurosierotę”.

Dokonywane na szeroką skalę, zwłaszcza od roku 2008, analizy zjawiska migracji zarobkowej i eurosieroctwa skupiają się głównie wokół pytań dotyczących (za m.in.: Kozak, 2010; Walczak, 2008a, 2008b, 2009)³:

- oceny skali zjawiska, czyli statystyk dotyczących liczby dzieci i młodzieży wychowujących się w Polsce bez jednego lub obojga rodziców,
- skali zagrożeń, czyli negatywnych konsekwencji wynikających z wyjazdu rodzica lub rodziców za granicę, głównie kwestii związanych z dalszym rozwojem dzieci i młodzieży oraz rozpadem rodziny (rozwody),
- statystyk dotyczących sprawowania opieki nad dzieckiem pozostawionym w kraju, czyli tego, kto faktycznie sprawuje opiekę nad dzieckiem pod nieobecność rodzica czy rodziców w kraju,
- określenia sytuacji prawnej dziecka pozostającego w kraju, czyli ustalenia zakresu odpowiedzialności prawnej rodziców i opiekunów,
- perspektywy osób wyjeżdżających za granicę w celach zarobkowych (rodziców, współmałżonków), przy czym chodzi głównie o informacje dotyczące przyczyn wyjazdu, perspektywy powrotu oraz percepcji i faktycznego sprawowania funkcji rodzicielskich „na odległość”,
- przygotowania instytucji społecznych, szkół, ośrodków pomocy do nowych problemów pojawiających się jako konsekwencje masowych w niektórych regionach kraju wyjazdów zarobkowych za granicę.

Mając świadomość tak potencjalnych, jak i realnych licznych negatywnych konsekwencji eurowyjazdów rodziców dla wszystkich członków rodziny, a w szczególności dla dzieci i nastolatków oraz rozpatrując zjawisko masowych wyjazdów jako, w pewnym sensie, nieuniknioną konsekwencję zmian społeczno – gospodarczo - politycznych, chcemy w naszym artykule zwrócić szczególną uwagę na kierunki działań, które mogłyby, pierwsze, przygotować rodziny do skutecznego poruszania się na rynku pracy i dokonywania wyborów w rzeczywistości stwarzającej coraz to nowe możliwości. Po drugie, po to, by minimalizować negatywne dla członków rodziny konsekwencje masowych wyjazdów za granicę oraz po trzecie, by przygotować zaangażowane w sytuację osoby do sprostania nowym wymaganiom.

³ Wydział Diagnoz, Analiz i Strategii Edukacyjnej. Wyniki diagnozy problemowej zjawiska zwanego eurosieroctwem - www.kuratorium.szczecin.pl/attachments/332_eurosieroty.pdf ; Eurosieroctwo 2008, www.fundacja-pe.nazwa.pl/joomla/pliki/eurosieroctwo.pdf ; Zjawisko Eurosieroctwa w województwie opolskim. Raport z badań przeprowadzonych przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej: www.ropsopole.pl/pobierz/Eurosieroctwo/Eurosieroctwo.pdf .

W pewnym sensie (nie bagatelizując negatywnych konsekwencji rozłąki) można pokusić się o stwierdzenie, że sytuacja wyjazdu w dobrze dotąd funkcjonującej i dobrze do wyjazdu przygotowanej rodzinie, może nie tylko nie doprowadzić do „eurosierocenia” dzieci, ale nawet stać się dla poszczególnych członków rodziny szansą na nabywanie nowych kompetencji. Prawdopodobnie również zaangażowanie całej rodziny, tj. kilku pokoleń, a nie tylko dzieci i rodziców, refleksja wokół motywów i sensu oraz konsekwencji wyjazdu w szerokiej perspektywie czasowej może w niektórych przypadkach pomóc w podjęciu decyzji o pozostaniu w kraju i szukaniu innych alternatyw lub o wspólnym wyjeździe całej rodziny za granicę bądź jak najszybszym powrocie z emigracji.

Istotne jest zatem poszukiwanie czynników minimalizujących negatywne konsekwencje wyjazdów zarobkowych oraz takich, które w tej trudnej sytuacji zwiększają prawdopodobieństwo użycia konstruktywnych strategii radzenia sobie z problemami wynikającym z rozstania, a nawet stają się źródłem rozwoju dla rodziców i dzieci oraz pozostałych członków rodziny, np. dziadków.

2. Wyjazd za granicę jako jedna z ofert w czasach transformacji – szanse i zagrożenia

Współczesna rzeczywistość tak ściśle związana ze zmianami ustrojowymi, szybkim rozwojem technologicznym, rewolucją informacyjną, otwarciem granic i możliwością szybkiego przemieszczania się otwiera przed ludźmi wielkie możliwości realizacji własnych zamierzeń, planów osobistych i zawodowych oraz rozwoju w różnych obszarach. Jednocześnie ten sam obszar potencjalnie nieograniczonych możliwości działania i realizowania różnych scenariuszy własnego życia można odbierać i interpretować jako źródło zagrożeń związanych z zagubieniem się w zbyt złożonej, różnorodnej i wymagającej dokonywania ciągłych wyborów rzeczywistości. To, co przez jednych jest spostrzegane jako wspiana możliwość prowadząca do dalszego rozwoju i aktywnej realizacji celów, także w odniesieniu do własnych dzieci, dla innych może stać się przyczyną zagubienia i bierności. Konsekwencją dynamicznych zmian zachodzących wokół jest między innymi to, że rzeczywistość stała się mniej stabilna, mniej przewidywalna i mniej jednoznaczna niż kiedyś. Poruszanie się w gąszczu nowych informacji i licznych stale zmieniających się ofert wymaga dużej uważności, ciągłego nadawania im znaczeń i odnoszenia do jakiegoś systemu wartości. „*Jakiegoś*” systemu wartości, gdyż i w tym obszarze widoczne jest rozproszenie i brak jednoznaczności. Wcześniej wyraźne i jednoznaczne role

społeczne również uległy rozmyciu, zmianie uległa więc także definicja i znaczenie rodziny, małżeństwa i rodzicielstwa, w tym odpowiedzialności rodziców za losy dzieci.

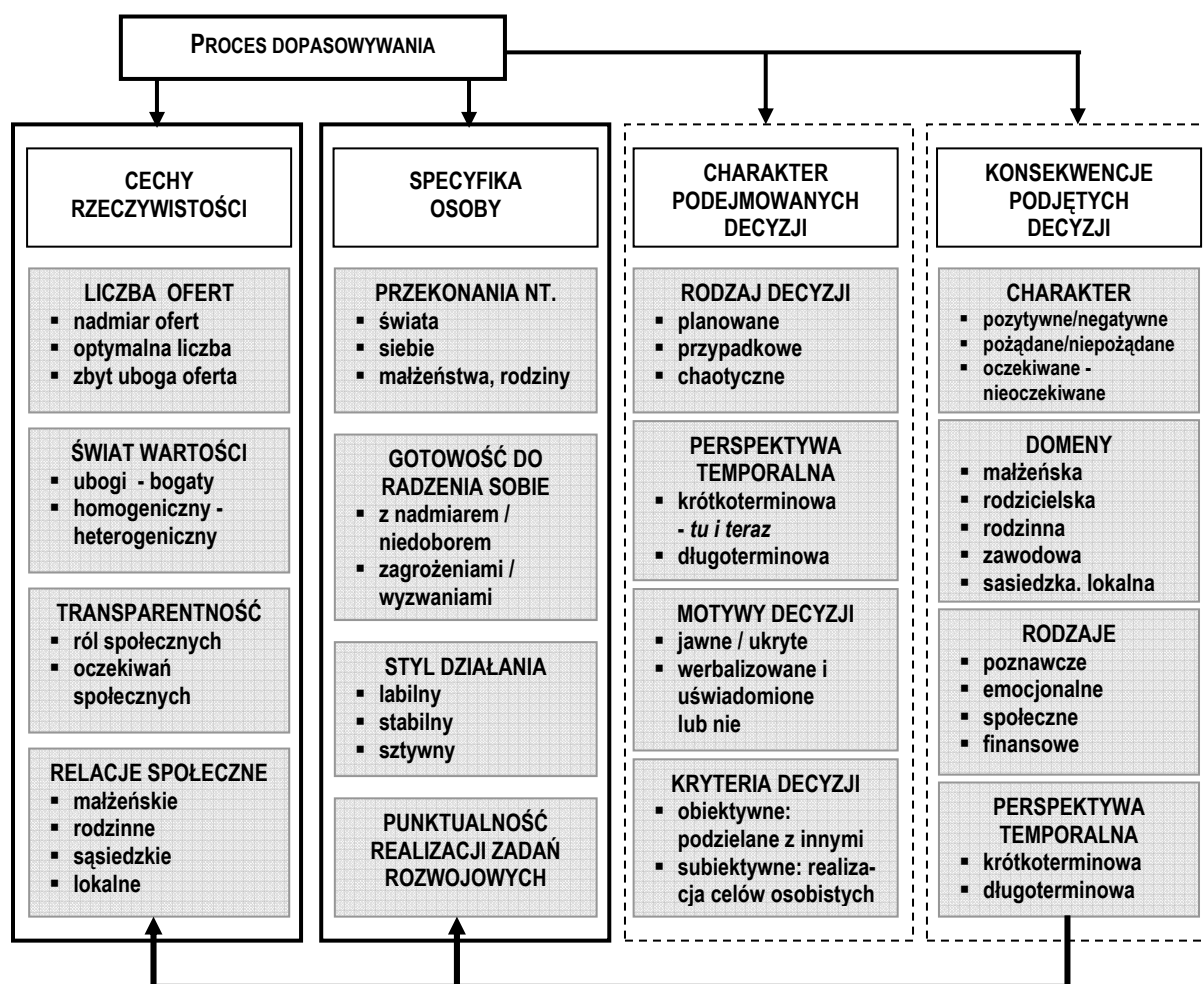
Można zadać pytanie, czy wraz ze zwiększającą się liczbą nowych informacji i możliwości oferowanych przez współczesną rzeczywistość rozwija się również gotowość ludzi do korzystania z nich w sposób dojrzały, prowadzący do rozwoju wszystkich członków rodziny i w pełni świadomy konsekwencji czyli w sumie w sposób odpowiedzialny. Bez odpowiedniego poziomu dojrzałości psychospołecznej, bez wcześniejszego przygotowania i bez posiadania adekwatnych narzędzi intelektualnych konieczność dokonywania wyborów może stać się zbyt dużym obciążeniem i zagrożeniem dla rozwoju jednostek oraz funkcjonowania ich rodzin, a nie szansą na lepszy rozwój. Może doprowadzić do stanu bierności i stagnacji, pojawienia się tendencji do nadmiernie usztywnionego działania lub do podejmowania aktywności chaotycznych, ograniczonych jedynie do bardzo krótkiej perspektywy czasowej. Świat współczesny – obiektywnie, ale również w zależności od jakości subiektywnej percepcji i przeżywania go - jest jednocześnie światem pełnym wyzwań i nowych możliwości, ale i pełnym zagrożeń oraz licznych ograniczeń, związanych głównie z zagubieniem w nadmiarze ofert działania, informacji i wartości (por. Tab. 1).

Tab. 1. Czasy transformacji – szanse i zagrożenia

Źródła nowych wyzwań i ofert	Źródła nowych ograniczeń i zagrożeń
<ul style="list-style-type: none"> ▪ duże pole eksploracji alternatyw działania ▪ możliwość eksperymentowania i testowania własnych możliwości działania ▪ wiele okazji do zdobywania nowej wiedzy i umiejętności oraz modyfikowania wiedzy i umiejętności już posiadanych ▪ uczenie się dokonywania wyborów w sytuacjach złożonych, rozmytych ▪ uczenie się szacowania ryzyka ▪ nabywanie elastyczności w myśleniu i działaniu ▪ uczenie się rozwiązywania konfliktów ▪ nabycie umiejętności planowania swego życia w kontekście wieloznacznym oraz niejednoznacznym ▪ wzmacnianie motywacji do modyfikowania już posiadanych zasobów ▪ wzmacnianie się poczucia własnej skuteczności ▪ wzmacnianie poczucia kompetencji 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zagubienie w świecie wartości ▪ zagubienie w nadmiarze ofert / alternatyw działania ▪ zagubienie w świecie coraz mniej jednoznacznych ról społecznych ▪ rozproszenie aktywności na wiele obszarów często wchodzących z sobą w konflikt interesów ▪ nadmierna koncentracja na „korzystaniu z okazji” ▪ wiedza chaotyczna, nieuporządkowana ▪ nieustrukturywane umiejętności ▪ ryzyko usztywnienia (fiksacji) jako forma obrony przed nadmiarem ▪ ryzyko regresji jako forma radzenia sobie z nadmiarem ▪ przeciążenie emocjonalne, labilność emocjonalna

Źródło: opracowanie własne

Analizując zjawisko masowych wyjazdów Polaków za granicę w celach zarobkowych można je potraktować jako odpowiedź na jedną z możliwości poprawy swego statusu, i to nie tylko w Polsce, i to nie tylko w czasach nam współczesnych. Z kolei liczbę osób, które skorzystały i nadal korzystają z tej oferty można traktować jako wskaźnik atrakcyjności oferty w dwojakim sensie: (1) wśród innych pojawiających się ofert lub (2) przy braku innych ofert na rodzimym rynku pracy.

konsekwencje nowych doświadczeń dla (1) modyfikacji i kształtowania się przekonań czyli dla procesu spostrzegania, rozumienia i oceniania rzeczywistości przez daną osobę oraz dla (2) jej aktualnego funkcjonowania i dalszego rozwoju

Rys. 1. Pole podejmowania decyzji związanych z migracją zarobkową

Źródło: opracowanie własne

Atrakcyjność oferty zagranicznej, jak deklarowały osoby badane (Danielewicz, 2006; Walczak, 2008a; Kozak, 2010), związana jest głównie z możliwością podjęcia pracy wobec braku ofert w kraju, ponadto z możliwością uzyskiwania większych dochodów i zapewnienia rodzinie stabilności finansowej oraz wyższej stopy życiowej. Te czynniki określa się jako „przyciągające” do innego kraju (Danielewicz, 2006). Z czynnikami przyciągającymi współwystępują czynniki „wypychające” z obecnego miejsca zamieszkania. Wśród tych czynników można wymienić brak stabilnego

zatrudnienia, niskie zarobki, brak stabilizacji i bezpieczeństwa finansowego i socjalnego. Inne możliwe motywy wyjazdów to rozwój osobisty i kształcenie (nauka języka, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, zdobywanie doświadczenia zawodowego) czy poznawanie świata.

Przyczyną wyjazdu może być też brak pomysłu na życie, „przeczekanie” trudnej czy niepewnej sytuacji lub powielanie wzorców społecznych w najbliższym otoczeniu (*wszyscy wyjechali, to i ja wyjadę*), a nawet chęć ucieczki od osobistych, rodzinnych, zawodowych czy finansowych problemów pojawiających się w aktualnym miejscu życia i pracy. Ta lista przykładowych motywów pokazuje, że wyjazd za granicę może być świadomą i dojrzałą odpowiedzią na jedną z ofert pojawiających się w środowisku i może być związany z dojrzałym długofalowym projektem własnego życia lub też może być wyborem nie całkiem świadomym i wynikającym z zagubienia w świecie ofert, informacji i wartości w najbliższym otoczeniu.

Można przypuszczać, że rodzaj podjętej decyzji, jak i spostrzegane konsekwencje własnego wyjazdu (tak pozytywne, jak i negatywne dla wyjeżdżającej osoby, jej małżonka, dzieci, osób podejmujących się opieki na dzieckiem czy dziećmi pozostawionymi w kraju, np. dziadków, dalekich krewnych czy sąsiadów) – analizowane na płaszczyźnie psychologicznej – przede wszystkim wynikają z systemu przekonań danej osoby (por. Brzezińska, Kaczan, Rycielska, 2010a), tzn. z tego, w jaki sposób osoba ta spostrzega i interpretuje to, co się wokół niej dzieje i jak skutecznie, we własnym mniemaniu, odpowiada na pojawiające się w środowisku jej życia oferty. Odpowiedź ta zawsze (por. Rys. 1.) powstaje w jakiejś rzeczywistości i dotyczy określonych ofert. Jest tworzona przez osobę posiadającą określone zasoby - doświadczenia życiowe ukształtowane w poprzednich okresach życia, wiedzę i umiejętności w różnych dziedzinach, tendencję do podejmowania ryzyka lub nie, styl radzenia sobie w sytuacjach typowych, nietypowych i trudnych. Ponadto jest procesem podejmowania decyzji, przygotowania się do realizacji wybranej oferty i wyobrażania sobie różnych konsekwencji bardziej i mniej pomyślnego scenariusza jej realizacji.

Szczególnie interesujący z punktu widzenia udzielania wsparcia rodzinie, w której rozważa się decyzje o zarobkowej dłuższej lub krótszej emigracji, wydaje się być proces podejmowania decyzji i przygotowywania do wyjazdu. Kierunek pracy byłby w tym przypadku związany z pytaniami dotyczącymi sensu, celu i motywów

wyjazdu z punktu widzenia wszystkich członków rodziny. Można więc zadać tu kilka naszym zdaniem kluczowych pytań:

- czy osoba lub osoby zdają sobie sprawę z tego, dlaczego podjęły decyzję o wyjeździe?
- czemu ten wyjazd ma służyć?
- na ile świadomie podejmują decyzję i analizują korzyści oraz straty, nie tylko materialne, ale również osobiste i społeczne związane z rozwojem własnym i życiem całej rodziny - zwłaszcza w relacji z małżonkiem i dzieckiem/dziećmi oraz osobami, którym powierzą opieką nad nimi?
- jaka jest interpretacja wyjazdu przyjęta przez rodzinę i wszystkie osoby bezpośrednio związane z wyjazdem?
- czy poszczególni członkowie rodziny podobnie rozumieją i interpretują wyjazd?

3. Styl życia a decyzja o emigracji zarobkowej

Pomocnym narzędziem do pracy wokół kwestii konsekwencji wyborów dokonywanych przez rodzinę oraz identyfikowania obszarów wymagających wsparcia mogłyby okazać się zaproponowane przez Andrzeja Sicińskiego (2002) typy stylów życia. Wskazuje on na istnienie różnych stylów życia o różnym poziomie adaptacyjności do warunków życia. W identyfikacji stylu zwraca uwagę na konieczność analizy pewnej sekwencji elementów takich, jak: (1) obiektywna możliwość dokonywania wyborów, (2) psychiczna gotowość do dokonania wyboru, (3) posiadanie umysłowych narzędzi działania (zasoby intelektualne w postaci wiedzy, umiejętności i przekonań) potrzebnych do realizacji wybranej oferty, (4) perspektywa czasowa działania czyli skupienie na realizacji zadań doraźnych (koncentracja na procesie działania) bądź na realizacji planów czy projektów własnego życia oraz (5) sposób realizacji już wybranych celów, czyli utrzymanie *status quo* lub ukierunkowanie na inicjowanie i wprowadzanie mniej (strategia ewolucyjna) czy bardziej radykalnych (strategia rewolucyjna) zmian.

Pierwszy element w tej sekwencji wyraźnie wskazuje na dużą, czasami krytyczną zależność działania człowieka od warunków, w jakich żyje. Trudno bowiem mówić o procesie swobodnego i świadomego podejmowania decyzji w warunkach znacznego lub całkowitego ograniczenia takiej możliwości przez czynniki obiektywne, jak np. bardzo niski poziom wykształcenia; niska jakość wykształcenia (dziś coraz częściej dotycząca także osób z wykształceniem formalnie wyższym), objawiająca

się brakiem zdolności myślenia abstrakcyjnego, a więc także brakiem możliwości przewidywania i wyobrażania sobie możliwych konsekwencji własnych decyzji; strukturalne długotrwałe bezrobocie; ubóstwo; brak wzorców samodzielnego aktywnego działania społecznie dziedziczony w danym regionie.

Na drugim krańcu tej sekwencji mamy człowieka aktywnego, samodzielnego, z bogatymi i różnorodnymi zasobami intelektualnymi i społecznymi (sieć potencjalnego wsparcia), podejmującego decyzje po przemyśleniu wszystkich „za i przeciw”, czasami świadomie decydującego się na podjęcie wysoce ryzykownej decyzji wg modelu „wszystko albo nic”.

Opisując tę sekwencję jako kontinuum - od krańca wysoce negatywnego, związanego ze znacznym uwikłaniem środowiskowym czyli uzależnieniem od zewnętrznych warunków życia do krańca wysoce pozytywnego, odnoszącego się do jednostki świadomej swoich zasobów, zasobów swego otoczenia oraz posiadającej długoterminowe projekty własnego życia można na nim umieścić wyróżnione przez Andrzeja Sicińskiego (*op. cit.*) style życia w porządku od najmniej do najbardziej adaptacyjnego w sytuacji podejmowania i realizowania decyzji o zarobkowej emigracji:

- styl **zablokowany** jako konsekwencja zupełnego lub znacznego braku możliwości dokonania jakiegokolwiek wyboru,
- styl **wycofujący się**, gdy obiektywnie istnieje możliwość wyboru, ale osobę cechuje bardzo niska lub wręcz brak gotowości do samodzielnego podejmowania decyzji i dokonania wyboru,
- styl **poszukujący**, gdy jednostka obiektywnie ma możliwość dokonywania wyborów, psychicznie jest na to gotowa, ale posiadane przez nią zasoby intelektualne są ubogie i nazbyt jednorodne, np. na skutek formalnie niskiego poziomu wykształcenia lub niskiej jakości edukacji formalnie na poziomach wyższych niż podstawowy,
- styl **nastawiony na tu i teraz**, o krótkiej, doraźnej perspektywie temporalnej, gdy osoba ma możliwość wyboru, cechuje ją wystarczająca gotowość do podejmowania decyzji, repertuar działań jest w miarę bogaty i zróżnicowany, ale koncentruje się na aktualnych działaniach, sam proces działania („robienie czegośkolwiek”) stanowi dla niej podstawowe źródło satysfakcji,
- styl **konserwatywny**, gdy osoba obiektywnie ma możliwość wyboru, cechuje ją wysoka gotowość do samodzielnego podejmowania decyzji oraz zróżnicowane

zasoby i bogaty repertuar działań, potrafi sobie wyznaczać cele w dłuższej perspektywie czasowej, ale cele te są przede wszystkim związane z utrzymaniem istniejącego *status quo*, co w warunkach coraz szybciej zmieniającej się rzeczywistości angażuje jej zasoby głównie w obszarze przeciwstawiania się bądź powstrzymywania zmian, które w wielu przypadkach są nieuchronne,

- styl **dojrzały** (innovacyjny), gdy spełnione są wszystkie kolejne kryteria czyli obiektywna możliwość dokonywania wyborów, psychiczna gotowość do samodzielnego podejmowania decyzji, duże zasoby intelektualne i bogaty oraz heterogeniczny repertuar działań, umiejętności wykorzystywania okazji pojawiających się *tu i teraz*, długoterminowa perspektywa temporalna oraz – co jest tu najistotniejsze - skupienie na realizacji celów związanych z inicjowaniem zmian.

Rozważanie decyzji o wyjeździe za granicę, podjęcie tej decyzji i jej realizacja są zawsze przejawem jednego z opisanych powyżej stylów życia. Kategorie użyte do ich opisu mogą być pomoce w charakterystyce zachowania konkretnej osoby oraz stanowić ważną informację w przygotowywaniu działań wspierających osobę i jej rodzinę w podejmowaniu decyzji o dalszej drodze życiowej.

Przede wszystkim zatem, jako pierwsze, trzeba zadać pytania dotyczące tego, czy pojawia się obiektywnie możliwość dokonania wyboru, czy też osoba działa pod presją – ubóstwa własnej rodziny; ciężkiej choroby, wymagającej znacznych środków finansowych dla ratowania życia dziecka z chorobą determinowaną genetycznie; presji rodziny i sąsiadów w sytuacji braku jakiegokolwiek pracy w najbliższej okolicy (*casus* „wyjazdu do zbierania jabłek” i śmierć w wypadku drogowym w przeładowanym busie dowożącym zdesperowanych ludzi do takiej pracy). Drugie pytanie dotyczy tego, czy osoba jest psychicznie gotowa do dokonania wyboru, do podjęcia samodzielnej decyzji. W odniesieniu do osób, które poważnie rozważają decyzję o zagranicznym wyjeździe zarobkowym lub już podjęły taką decyzję te dwie kategorie w znacznym stopniu pozwalają na wstępną diagnozę ich sytuacji. Osoby mogą bowiem deklorować, że „nie miały wyboru”, „nie miały wyjścia”, „były po ścianą”, „musiały wyjechać za granicę”. W tym znaczeniu można powiedzieć, że ich decyzja była mocno uwikłana w kontekst ich aktualnego życia, nie była więc decyzją swobodną.

Kolejne pytanie dotyczy charakterystyki posiadanego repertuaru działań oraz konkretnych narzędzi (poznawczych i organizacyjnych) pozwalających na poradzenie sobie z wymaganiami wybranej oferty. Jest to pytanie o to, czy osoba

posiada wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczno-organizacyjne do przeorganizowania swego życia (jednocześnie za granicą i w kraju) z uwzględnieniem różnych poziomów i obszarów swego funkcjonowania, np.: nie tylko zarobkowych, ale także w ramach własnego rozwoju, obowiązków małżeńskich, sprawowania funkcji wychowawczych i opiekuńczych w stosunku do potomstwa, opieki nad starzejącymi się rodzicami czy innymi krewnymi, dbałości o gospodarstwo, o dom, relacji przyjacielskich czy towarzyskich.

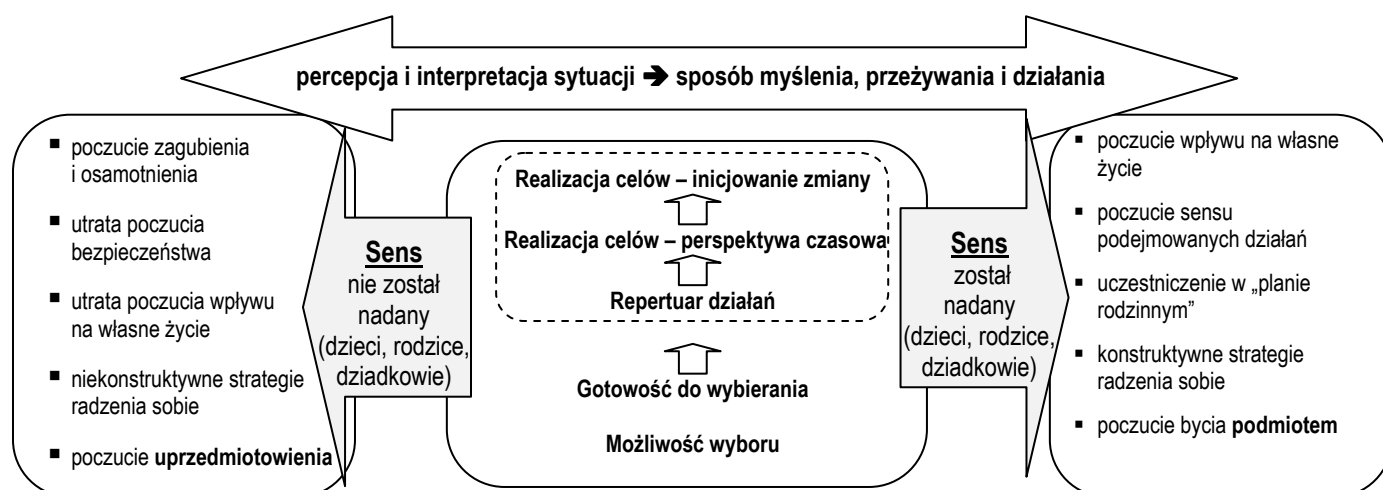
Niezwykle ważne jest pytanie o uwzględnianą w działaniach aktualnych i przyszłych perspektywę czasową, tj. z organizowaniem działań i podejmowaniem decyzji w ramach perspektywy doraźnej, krótkoterminowej lub długoterminowej (por. badania Kaczana – Brzezińska, Kaczan, 2010; także Brzezińska, Kaczan, Rycielska, 2010b). Pytanie dotyczy tego, czy działania osoby, wyjeżdżającej za granicę, ograniczają się jedynie do „tu i teraz”, do działań związanych z realizacją bieżących celów i zaspokajaniem aktualnych potrzeb. Na drugim krańcu mamy osoby, które widzą i rozumieją swój wyjazd za granicę w szerszej perspektywie czasowej (Danielewicz, 2006; Walczak, 2009) oraz traktują migrację jako krok w realizacji konkretnej wizji swojego dalszego życia zawodowego, rodzinnego, małżeńskiego, osobistego rozwoju.

Perspektywa czasowa łączy się bezpośrednio z wizją własnego życia, realizacją celów i wpływaniem na bieg wydarzeń we własnym życiu. Kolejne pytanie dotyczy zatem tego, czy osoba wyjeżdżająca za granicę nadaje swojemu wyjazdowi jakiś sens, wartość czy znaczenie bardziej ogólne niż tylko ograniczające się do realizacji wymagań codziennej rzeczywistości. W tym aspekcie można zapytać o to, jaki charakter przybiera i czego dotyczy realizacja ważnych dla niej osobiście celów. Czy podejmowane działanie (zarobkowy wyjazd za granicę) jest tylko sposobem odpowiadania na wymagania zewnętrzne (finansowe, problemy rodzinne, naciski otoczenia, aktualne trendy) bez próby zmiany rzeczywistości, czy też wyjazd staje się narzędziem do wprowadzania zmian w swoim życiu i w swoim otoczeniu. Decyzja o wyjeździe może służyć zatem albo utrzymaniu *status quo* (utrzymanie dotychczasowego poziomu życia, zdobycie środków na kształcenie dzieci, utrzymanie stanu zdrowia, utrzymanie dotychczasowego poziomu gospodarstwa rolnego) albo inicjowaniu konkretnej planowanej długofalowej zmiany (np. przeprowadzka ze wsi do miasta, sfinansowanie studiów zagranicznych dzieciom, zebranie kapitału na założenie własnej firmy).

Można przypuszczać, że sytuacja wyjazdu rodziców, naznaczona takimi czynnikami, jak niski poziom ich formalnego i *de facto* wykształcenia, ubogi repertuar działań, krótkoterminowa perspektywa czasowa i brak wyraźnego celu wyjazdu będzie sytuacją najbardziej zagrażającą dla wszystkich członków rodziny i dla rodziny jako takiej, ujętej jako system, jako mała grupa społeczna (Rys. 2). Przejrzystość motywów oraz znaczenia przypisywanego wyjazdowi może się okazać ważnym czynnikiem chroniącym przed negatywnymi konsekwencjami migracji zarobkowej. Sposób interpretacji podzielany przez całą rodzinę (lub jej brak) może rzutować na sposób przeżywania nowej sytuacji oraz rodzaje podejmowanej aktywności w obszarze poradzenia sobie ze zmianami, jakie każdy wyjazd nieuchronnie niesie ze sobą. Poradzenie sobie z trudną sytuacją wyjazdu (a wcześniej z równie trudną decyzją o wyjeździe) wymaga zatem najpierw postawienia pytań dotyczących sensu i znaczenia wyjazdu dla życia całej rodziny. Sens ten musi być wyraźny dla osoby wyjeżdżającej, wypracowany wspólnie z całą rodziną, podzielany zarówno przez pozostające w kraju dzieci, jak i przez osoby sprawujące opiekę nad nimi (pozostającego małżonka, dziadków, starsze rodzeństwo, sąsiadów, formalnego opiekuna).

Im bardziej wszyscy członkowie rodziny będą rozumieli sytuację oraz swoją w niej rolę, tym bardziej będą w stanie wypracować konstruktywne (a nawet prorozwojowe) strategie radzenia sobie z nowymi zadaniami o obciążeniach. Jednocześnie brak sensu lub niedostrzeżenie go przez kogoś z członków rodziny może wywoływać poczucie zagubienia, prowadzić do utraty poczucia wpływu na własne życie oraz powodować uruchamianie usztywnionych, niekonstruktywnych strategii radzenia sobie z sytuacją wyjazdu. Brak uwspólnionych znaczeń i brak poczucia sensu nadanego wyjazdowi może doprowadzić do sytuacji dużego niepokoju, wzbudzenia lęku, szczególnie u najłabszych członków rodziny (osoby starsze, nastolatki w pierwszej, tzw. wczesnej fazie dorastania, dzieci najmłodsze, osoby chore czy mniej sprawne), utraty poczucia bezpieczeństwa i utraty poczucia wpływu na własne życie. Każdy członek rodziny będzie poszukiwał własnej interpretacji oraz będzie podejmował działania spójne z przyjętą przez siebie wizją (nawet destrukcyjną) sytuacji. Przykładem może być dziecko, które nie rozumie sytuacji, bo nie wie, dlaczego rodzice wyjechali i może czuć się porzucone, niekochane, winne lub może nadmiernie idealizować nieobecnych rodziców (Danielewicz, 2006; Walczak, 2009). Innym przykładem mogą być dziadkowie

pozostający w roli opiekunów. W zależności od tego, jak będą rozumieć wyjazd własnych dzieci za granicę, tak będą definiować swoje relacje z wnukami – od poświęcenia i współczującej opieki nad sierotami do wychowywania dzieci skutecznego, bo opartego na bezpieczeństwie i zaufaniu i wynikającego z własnej decyzji i chęci uczestniczenia w nowym planie rodzinnym. Zmiana definicji będzie pociągała za sobą zmianę sposobu myślenia i działania w nowej sytuacji (Rys.2).

Rys. 2. Interpretacji i nadawanie sensu a sposoby radzenia sobie z sytuacją wyjazdu (dzieci, rodzice, dziadkowie)

Źródło: opracowanie własne

Praca wokół rozumienia sytuacji rodzinnej oraz jej interpretowania przez wszystkich członków rodziny stanowić może ważny obszar interwencji w ramach pracy z rodzinami migracyjnymi lub zagrożonymi negatywnymi konsekwencjami eurosieroctwa w przyszłości. Wypracowana wspólnie interpretacja oraz sens podejmowanych decyzji, rozumiany i podzielany przez wszystkich członków rodziny może stać się podstawą uruchomienia konstruktywnych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

4. Minimalizować negatywnych konsekwencji wyjazdu: możliwe kierunki wsparcia

Diagnoza sytuacji rodziny oraz wprowadzanie zmiany w sposobie podejmowania decyzji o wyjeździe zarobkowym mogą stanowić ważny obszar pracy dla odpowiednio przygotowanego doradcy rodzinnego. Bez względu na to, czy rodzina zdecyduje się na czasowe rozstanie, wspólny wyjazd czy pozostanie w kraju, praca doradcy powinna przebiegać w trzech krokach (Tab.2.):

- próba zrozumienia sytuacji rodziny migracyjnej lub zagrożonej migracją – diagnoza problemu,

- praca wokół nadania i dzielenia sensu sytuacji wyjazdu,
- wspólne wypracowanie zasobów niezbędnych do poradzenia sobie z nową sytuacją (wyjazdu z rozstaniem, wspólnego wyjazdu lub pozostania w kraju).

Tab. 2. Zadania doradcy rodzinnego w sytuacji zarobkowego wyjazdu rodziców za granicę

Próba diagnozy / zrozumienia sytuacji	Pomoc rodzinie - nadanie sensu sytuacji	Pomoc rodzinie - wypracowanie zasobów do poradzenia sobie z sytuacją
<ul style="list-style-type: none"> ▪ obserwacja sytuacji ▪ prowadzenie rozmów z różnymi członkami rodziny ▪ sformułowanie zadań: <ul style="list-style-type: none"> – zadanie 1: konieczność zdefiniowania problemu – zadanie 2: konieczność określenia, kto z czym ma problem w definicji sytuacji – zadanie 3: konieczność określenia zasobów i ograniczeń rodziny względem wymogu poradzenia sobie z podjętą decyzją 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pomoc w zdefiniowaniu nowej sytuacji osobie wyjeżdżającej ▪ sprawdzenie, jak sytuację definiują pozostałe osoby w rodzinie ▪ pomoc w uwspólnieniu definicji sytuacji → pomoc w uwspólnieniu sensu i celów wyjazdu ▪ pomoc w wypracowaniu „kontraktu” rodzinnego dotyczącego wyjazdu (czas wyjazdu, termin powrotu lub „ściągnięcie” rodziny za granicę, sposoby utrzymywania codziennych kontaktów, zasady spotkań (np. internetowych - czat, skype) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ działanie zgodnie z przyjętą przez rodzinę definicją i sensem nadanym dokonaniem wyborowi ▪ wspieranie członków rodziny – wyjeżdżających i pozostających - w rozwijaniu kompetencji niezbędnych do poradzenia sobie z wyzwaniami nowej sytuacji ▪ pomoc w szukaniu różnych narzędzi – dostępnych dla wszystkich członków rodziny - do wypełnienia „kontraktu” rodzinnego, np. narzędzia codziennego kontaktu (telefon, mail, skype)

Źródło: opracowanie własne

Praca doradcy rodzinnego przyczynić się może do tego, że rodzina zobaczy sytuację migracji zarobkowej w dłuższej perspektywie czasowej i w szerszym kontekście wartości i celów realizowanych przez rodzinę oraz przez każdego jej członka indywidualnie. Zwiększy się wtedy również świadomość dotycząca tak negatywnych, jak i pozytywnych konsekwencji migracji zarobkowej obojga rodziców lub jednego z nich. Członkowie rodziny będą mogli również wspólnie poszukać rozwiązania, które uwzględni specyfikę rodziny oraz wiek i potrzeby rozwojowe poszczególnych jej członków. W wyniku zaangażowania, jakie rodzina (sama lub ze wsparciem doradcy rodzinnego) włoży w refleksję i poszukiwanie sensu może zmienić się bilans negatywnych i pozytywnych skutków wyjazdu zarobkowego rodziców. Zmianie może ulec także sama decyzja o wyjeździe bądź powrocie. Ponadto wypracowany zostanie kontrakt, w ramach którego każdy z członków rodziny będzie rozumiał pełnione przez siebie funkcje, a także podjęte zostaną działania przygotowujące rodzinę i poszczególnych jej członków do wypełniania powierzonych im nowych zadań (nabywanie wiedzy, kompetencji, umiejętności, np. samodzielność, decyzyjność, większa dyspozycyjność w niektórych sytuacjach).

5. Podsumowanie

Migracje zarobkowe, będące konsekwencją zmian ustrojowych, gospodarczych i społecznych są coraz częściej coraz bardziej atrakcyjną formą ucieczki od codzienności oraz sposobem na rozwiązanie problemów finansowych, podniesienie stopy życiowej oraz znalezienie zatrudnienia w obliczu bezrobocia. Masowe wyjazdy Polaków stają się poważnym problemem społecznym, zwłaszcza w odniesieniu do pozostających w kraju dzieci i młodzieży. Rozszerzenie świadomości społecznej o wiedzę na temat negatywnych i pozytywnych aspektów wyjazdu powinno stanowić jeden z ważniejszych kierunków działania projektów społecznych nakierowanych na problem eurosieroctwa. Najważniejszym jednak zadaniem powinno być wzbudzenie refleksji wokół znaczenia migracji dla życia danej rodziny i poszczególnych (wszystkich!) jej członków oraz przygotowanie do podejmowania świadomej i popartej odpowiednio długimi przygotowaniem decyzji o wyjeździe.

Nasuwa się tutaj swoista analogia do sytuacji rozwodu. Nie jest on zjawiskiem społecznie pożądanym (podobnie jak migracje zarobkowe) i przynosi poważne konsekwencje dla wszystkich członków rodziny, zwłaszcza dla dzieci. Nie można wyeliminować negatywnych konsekwencji rozwodu, ani powstrzymać fali rozwodów prostymi działaniami. Można jednak dzięki odpowiedniemu przygotowaniu wpływać na bilans negatywnych i pozytywnych ich konsekwencji. Podobnie, jak stawia się pytania o to, czy można „mądrze” się rozwieść, w taki sam sposób można zadać pytanie, czy można „mądrzej” zorganizować migrację zarobkową w rodzinie? Wśród zaproponowanych przez nas możliwych kierunków działań w sposób szczególny rekomendujemy przemyślenie następujących kwestii:

- wyjazd jako świadoma wszystkich możliwych do przewidzenia konsekwencji decyzja *versus* reakcja przypadkowa czy impulsywna,
- wyjazd w ramach wyraźnie określonego sensu życia i celów życiowych obojga rodziców, obojga małżonków, wszystkich pozostałych członków rodziny *versus* decyzja zgodna z wizją i celami jednej, tj. wyjeżdżającej osoby,
- wyjazd jako decyzja całej rodziny (rodzice / małżonkowie, dzieci, dziadkowie), *versus* decyzja tylko jednej, tj. wyjeżdżającej osoby,
- decyzja o wyjeździe uwzględnia wiek dziecka, bierze pod uwagę jego uczucia oraz wiedzę nt. znaczenia matki/ojca dla rozwoju dziecka w danym wieku, podejmuje kwestię samodzielności dziecka oraz jego możliwości zrozumienia

sytuacji *versus* decyzja zapada poza wiedzą psychologiczną nt. funkcjonowania dziecka i jego potrzeb rozwojowych,

- wyjazd poprzedzony jest przygotowaniem rodziny do wyjazdu (pozostający małżonek, dzieci, dziadkowie, inni krewni, najbliżsi sąsiedzi), w tym m.in. rozważeniem kto za co będzie odpowiadał także w sensie formalnym, jak zachować się w sytuacjach nagłych czy kryzysowych (choroba, wypadek) *versus* przekazanie formalnych ustaleń jednej wybranej osobie,
- wyjazd mieści się w szerszym planie, tj. w ramach wypracowanego „kontraktu” wyjazdowego oraz w określonych ramach czasu, tj. w perspektywie jednocześnie krótko- i długofalowej (czas rozstania, wizyty) *versus* perspektywa czasowa pozostaje nieustalona wg zasady „zobaczymy, jak będzie”,
- wyjazd z zapewnionymi różnymi formami kontaktu (telefon, komputer), zapewniającymi ciągłość w wypełnianiu funkcji rodzicielskich i realizacji obowiązków przez wszystkich członków rodziny, np.: wspólne odrabianie lekcji przez net, codzienne czytanie bajki na dobranoc, kontakt z nauczycielem, lekarzem, dziadkami, raz po raz z sąsiadami.

Literatura

- Biuro Rzecznika Praw Dziecka: www.brpd.gov.pl/detail.php?query=eurosieroctwo&view=search
- Brzezińska, A. I., Kaczan, R. (2010). Poczucie punktualności zdarzeń życiowych we wczesnej, środkowej i późnej dorosłości. *Człowiek. Niepełnosprawność. Społeczeństwo*, 1 (11), 65- 86.
- Brzezińska, A. I., Kaczan, R., Rycielska, L. (2010a). *Przekonania o swoim życiu. Spostrzeganie historii życia przez osoby z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Brzezińska, A. I., Kaczan, R., Rycielska, L. (2010b). *Czas, plany, cele. Perspektywa czasowa osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Danielewicz, W. (2006). *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Eurosieroctwo 2008, Fundacja Prawo Europejskie, www.fundacja-pe.nazwa.pl/joomla/pliki/eurosieroctwo.pdf
- Janowska, M. (2008). *Eurosieroctwo w Polsce jako problem rodziny*. Twój Portal Edukacyjny www.edukacja.edux.pl/p-6459-eurosieroctwo-w-polsce-jako-problem-rodziny.php
- Kozak, S. (2010). *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*. Warszawa: Difin.
- MEN www.orka2.sejm.gov.pl/LZ6.nsf/main/4B4E3FC5
- Siciński, A. (2002). *Styl życia. Kultura. Wybór*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Walczak, B. (2008a). *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-migracji” rodziców i opiekunów*, www.brpd.gov.pl/eurosieroctwo/Pedagogium.pdf

Brzezińska, A. I., Matejczuk, J. (2011). Psychologiczne konsekwencje (euro)sieroctwa: styl życia rodziny, diagnoza i wsparcie. *Studia Edukacyjne*, 17, 71-88.

- Walczak, B. (2008b). *Spoleczne, edukacyjne i wychowawcze konsekwencje migracji rodziców i opiekunów prawnych uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*, Projekt zrealizowany z inicjatywy i środków Biura Rzecznika Praw Dziecka
www.brpd.gov.pl/eurosieroctwo/raport_eurmigracje.pdf
- Walczak, B. (2009). Dziecko w sytuacji rozłąki migracyjnej. W: M. Duszczyk, M. Lesińska, *Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski*, Lublin: Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytet Warszawski, www.migracje.uw.edu.pl/download/934/
- Włodkowski, Z. (2008). Ministerstwo Edukacji Narodowej. Informacja do Kuratorów Oświaty.
- Włodkowski, Z. (2009). Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 7498 w sprawie wczesnego diagnozowania szkolnych problemów uczniów, których jeden rodzic lub dwoje rodziców mieszka i pracuje za granicą.
- Zajączkowska, K. (2008). *Wyniki diagnozy problemowej, zjawiska zwanego eurosieroctwem wynikającym z rosnącej fali emigracji zarobkowej do krajów wspólnoty europejskiej rodziców uczniów szkół podstawowych i gimnazjów województwa zachodniopomorskiego*. Szczecin: Kuratorium Oświaty w Szczecinie Wydział Diagnoz, Analiz i Strategii Edukacyjnej
www.kuratorium.szczecin.pl/attachments/332_eurosieroty.pdf
- Zjawisko eurosieroctwa w województwie opolskim*. (2008). Raport z badań przeprowadzonych przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu w IV kw. 2008 r.
www.rops-opole.pl/pobierz/Eurosieroctwo/Eurosieroctwo.pdf